

Schuld en schaamte

KARLIJN DEMASURE

Inleiding

Seksueel misbruik van kinderen geeft meestal aanleiding tot groot leed, dat niet beperkt blijft tot de kinderjaren waarin het misbruik plaats grijpt, maar dat telkens opnieuw de kop dreigt op te steken. Zo riskeren schuld en schaamte in de loop van het leven meer dan eens het soms wankele evenwicht van de persoon die misbruikt werd, te verstoren. Daarom is een goede pastorale begeleiding van belang. Die vraagt een degelijke vorming en een genuanceerd inzicht in de problematiek. Want alhoewel de begrippen schuld en schaamte bijvoorbeeld aan elkaar verwant zijn, mag men ze niet zomaar aan elkaar gelijk stellen. Alleen dan kan de pastorale begeleiding slagen. Vandaar dat we in deze bijdrage beide begrippen willen analyseren.

Eerst willen we stilstaan bij schuld. We onderscheiden daarbij drie verschillende vormen, waarvan er twee gesitueerd kunnen worden tijdens de kinderjaren, namelijk de schuld die verbonden is aan de seksuele relatie zelf en aan het geheim. De schuld door onmacht moet daarentegen gesitueerd worden in de volwassenheid.

Vervolgens bestuderen we de schaamte, die haar wortels heeft in het taboe, het gevoel van bezoedeling en de blik van de anderen.

We sluiten af met een paar inzichten over het godsbeeld in zijn verhouding tot schuld en schaamte en de aanwezigheid van God. We geven ook telkens enkele aanwijzingen die kunnen bijdragen tot een geslaagde begeleiding.

Het schuldgevoel

Onder invloed van de psychoanalyse kan men verkeerdelijk het idee krijgen dat schuld altijd een gevoel is dat niets met een werkelijke overtreding te maken heeft¹. Aangezien reële schuld en schuldgevoel niet altijd samengaan moeten ze dus van elkaar onderscheiden worden². In vele gevallen is een schuldgevoel de indicatie dat men daadwerkelijk een fout begaan heeft, maar het kan inderdaad gebeuren dat het schuldgevoel valse informatie geeft en dat het schuldgevoel geen object heeft. Zo is het mogelijk dat men zich schuldig voelt, maar geen schuld draagt. Dat is precies wat gebeurt bij seksueel misbruik van een kind. Het voelt zich schuldig, maar is het niet. Het omgekeerde kan zich ook voordoen. Men kan zich onschuldig voelen terwijl men wel degelijk schuld draagt. Dat komt vaak voor bij ouders. Zij misbruiken het kind, maar voelen zich daarover niet schuldig.

Schuld draagt men als er sprake is van een handeling die een ethische transgressie is, waarvoor men verantwoordelijk is en die men willens en wetens begaan heeft³. Drie voorwaarden moeten dus vervuld worden; het moet gaan om een overschrijding van een morele norm, zoals bijvoorbeeld een seksuele relatie uitbouwen met een kind; vervolgens moet men de verantwoordelijkheid voor de handeling kunnen dragen, doordat men bijvoorbeeld de volwassen leeftijd bereikt heeft; tenslotte moet men de overtreding wetens en willens begaan hebben : men moet instemmen met de handeling en weten wat de ethiek en de sociale normen voorhouden. Deze definitie toont aan dat het kind geen schuld kan dragen voor de seksuele relatie, omdat het niet rijp is om een bewuste keuze te maken. Het beschikt verder niet over de nodige elementen om de afweging te maken of het al dan niet de seksuele relatie zal aangaan. Maar als het kind niet schuldig is, omdat het

-
- 1 M. Buber, Schuld en schuldgevoelens, in T. De Bruin (ed.), Adam waar ben je? De betekenis van het mensbeeld in de joodse traditie en in de psychotherapie, Hilversum, 1983, pp. 207-236.
  - 2 K. Demasure, Accompagnement des victimes d'abus sexuel. Une réflexion sur la honte et la culpabilité chez l'adulte agressé(e) en tant qu'enfant, dans *Counselling et Spiritualité*, 30(2), 2010, pp. 127-149.
  - 3 A. Lascaris, Neem uw verleden op. Over vergelding en vergeving, Ten Have-Tielt, 1999, pp.155-156.

geen geïnformeerde toestemming kan geven, waar komt dan dat schuldgevoel vandaan dat zo nadrukkelijk aanwezig is bij de volwassene die als kind misbruikt werd?

De seksuele relatie

Het schuldgevoel manifesteert zich op verschillende gebieden, waarvan het meest voor de hand liggende dat van de seksuele relatie is. Als het slachtoffer fysiek geweld heeft ondervonden ten tijde van het misbruik, dan is het niet zo moeilijk om duidelijk te maken dat het slachtoffer geen schuld treft. Zij werd immers gewelddadig onderworpen en heeft geleden op fysiek, psychologisch en spiritueel vlak.

Anders is het gesteld als het kind of de puber geschenkjes heeft aanvaard en ze omwille van de grooming van de dader weinig of geen weerstand heeft geboden. Het begrip “grooming” verwijst naar de handelingen die de dader stelt met de bedoeling de weerstand van het kind te breken. Hij geeft geschenkjes, wordt “bevriend” met het kind en weeft zodoende een web waaruit het kind nog maar moeilijk kan ontsnappen. Het gevoel weinig of geen weerstand geboden te hebben, ligt mogelijk aan de basis van het latere schuldgevoel.

Tenslotte bestaat ook de mogelijkheid dat het kind seksueel plezier beleefd heeft aan de relatie. Dat geeft het kind de indruk mede verantwoordelijk te zijn voor het misbruik. Het seksuele genot doet zich niet enkel bij jongens voor, ook meisjes hebben soms een orgasme, vooral als de handeling door de volwassene met zachtheid wordt uitgevoerd. Dit wordt vaak het geheim binnen het geheim genoemd. Het eerste geheim slaat op het seksuele misbruik, het tweede op het feit dat men ervan genoten heeft. Het slachtoffer leeft in een complexe, ambigue situatie : enerzijds walgt ze van de relatie en anderzijds is er de aantrekking van het genot. Dit gezegd zijnde, wil ik terugkeren naar wat ik in het begin schreef: de meeste slachtoffers hebben alleen maar geleden onder het misbruik.

Het gevoel betrokken te zijn bij het misbruik en dus ervoor verantwoordelijk te zijn, heeft mede te maken met de eigenschap van de tastzin. Men kan kijken, zonder gezien te worden, men kan luisteren zonder gehoord te worden, maar de aanraking houdt altijd een zekere wederkerigheid in: wie aanraakt 'voelt' en diegene die aangeraakt wordt 'voelt' eveneens. In het geval van seksueel misbruik geeft deze wederkerigheid, die eigen is aan de tastzin, het kind de indruk medeplichtig te zijn en dus schuldig.

De aanraking kan de meest zachte en directe uitdrukking zijn van het respect voor de ander. Het is het zintuig dat het best de ander in zijn anders-zijn kan erkennen. Inderdaad, bij het zien kan men zich vergissen. Hoe dikwijls denkt men niet de geliefde te zien als men wacht op een vol perron? Ook het horen kan bedriegen. Men denkt de geliefde te horen, maar het blijkt iemand anders te zijn. De tastzin geeft direct contact en herkent de ander beter dan welk ander zintuig ook. Maar ze kan ook precies het tegenovergestelde doen, namelijk de ander tot object degraderen, alle respectvolle afstand teniet doen en daardoor de persoon van de ander totaal negeren.

Bij de begeleiding van slachtoffers heb ik vaak de volgende uitspraak gehoord: "Ja, in het begin was ik onschuldig, maar eens 14 of 16 jaar geworden, had ik toch 'neen' moeten kunnen zeggen." Niets is echter minder waar. Het slachtoffer geeft zich daarbij geen rekenschap van de psychologische dynamieken die zich ondertussen geïnstalleerd hebben. Het misbruik heeft een vaste vorm aangenomen en grijpt plaats volgens een gekend scenario, waarin de rollen van de machtsrelatie zijn vast komen te liggen. Dat maakt het uitermate moeilijk om een einde te maken aan de traumatische relatie. Het slachtoffer onderschat de kracht van een dergelijk geïnstalleerde situatie. Zij zit gevangen in een systeem dat moeilijk ontmanteld kan worden. Als het slachtoffer toch probeert zich te bevrijden, geeft dit vaak aanleiding tot gewelddadige reacties bij diegene die het misbruik pleegt. Hij speelt behendig in op de angst die het slachtoffer regeert, waardoor zij het opgeeft weerstand te bieden en het misbruik dus ongestoord kan verder gaan.

Het geheim

Het schuldgevoel situeert zich ook op het niveau van het geheim. De dwang om de seksuele relatie geheim te houden leidt in vele gevallen tot een schuldgevoel. Vaak heeft het kind het vage gevoel dat “er iets is dat niet hoort”. Zelfs al doet de dader er alles aan om het kind te overtuigen dat de situatie normaal is, stelt het kind zich niettemin de vraag: “Waarom moet alles geheim worden gehouden als er niets te verbergen valt?” Wat meer is, het kind mag “het” zelfs niet aan haar moeder vertellen, terwijl het toch tezelfdertijd hoopt dat moeder de hele zaak zal ontdekken en zal tussenkomen. Soms, maar lang niet altijd, weet de moeder maar al te goed wat er gaande is, maar heeft ze niet de kracht, niet de moed of niet de wil om tussen te komen. Dat geheim weegt op het kind.

In sommige gevallen aarzelt de dader niet om het kind te bedreigen: “Als je ons geheimje aan mama verklapt, zal ze heel ongelukkig worden en ons verlaten.”; “Ik dood uw katje als je het verklapt”; of “Ik moet misschien wel naar de gevangenis en wie zal er dan voor jou en mama zorgen?” Dit zijn slechts enkele voorbeelden van mogelijke dreigementen die de bedoeling hebben het kind het zwijgen op te leggen.

De verleiding is een ander middel dat de dader ter beschikking staat. Hij biedt het kind geschenken aan of maakt beloftes. De aanvaarding van deze geprivilegieerde positie geeft eveneens aanleiding tot een schuldgevoel, omdat het kind het aanvaarden van geschenken interpreteert als een instemming met het seksuele misbruik. Het kind probeert zichzelf te overreden dat het beter zou zijn het geheim te onthullen, maar het durft niet. Het zal er zichzelf dus van overtuigen dat het laf is en dat het haar fout is dat de situatie onveranderd blijft voortduren.

Door de verantwoordelijkheid van het seksuele misbruik op zich te nemen, geeft de kind er een betekenis aan. “Het misbruik moet een reden hebben!” Er komt slechts één mogelijkheid bij haar op: “ik moet wel slecht zijn dat ik zo een straf verdien!” Het zelfvertrouwen wordt hierdoor fundamenteel aangetast, waardoor het zich maar moeilijk verder kan ontplooien. De dader

draagt nog bij tot de opvatting dat het kind aansprakelijk is, omdat hij het beeld dat hij van het kind heeft op haar projecteert: het kind is een seksueel wezen en is diegene die de daad heeft uitgelokt. Bijgevolg draagt het kind de verantwoordelijkheid en de schuld. Het kind wordt telkens weer ingeprent dat wat de dader suggereert de hele waarheid is: het kind heeft de seksuele daad uitgelokt omdat het bij de dader op de schoot kroop bijvoorbeeld. Deze opvatting wordt door het kind geïnterioriseerd, waardoor het een deel van haarzelf wordt. Op een bepaald moment is het kind er rotsvast van overtuigd dat niet de volwassene maar zichzelf aan de bron ligt van wat gebeurt.

De situatie is dus bijzonder complex. Het kind wordt heen en weer geslingerd tussen twee standpunten: dat het slachtoffer is van het misbruik en dat het er verantwoordelijk voor is.

De onthulling van het geheim brengt jammer genoeg geen soelaas en maakt geen einde aan het schuldgevoel. Integendeel, een andere vorm van schuld komt zich bij de voorgaande voegen. Indien het misbruik in de familie plaats vond, leidt de onthulling vaak tot een ontwrichting ervan. Nu schrijft niet alleen de dader, maar vaak ook andere familieleden dit gebeuren op rekening van het kind. Eenmaal het misbruik aan het licht gekomen, verandert het leven van het gezin op dramatische wijze. Het kind voelt zich ook verantwoordelijk voor deze “schade”. Als het niet zou gesproken hebben, maar eenvoudigweg het misbruik zou ondergaan hebben, dan zou het familiale leven onveranderd gebleven zijn, zo denkt het en zo praat men het haar ook aan.

De begeleiding

Als men iemand begeleidt die vroeger misbruikt geweest is, dan mag men niet zomaar de schuldgevoelens negeren of wegpraten. Men moet ze integendeel analyseren en uitleggen welke de strategieën en mechanismen zijn die door de dader gebruikt werden opdat het kind zich schuldig zou voelen. Het schuldgevoel is immers niet gebaseerd op een reële schuld, omdat er

alleen sprake kan zijn van schuld als iemand willens en wetens een geïnformeerde beslissing neemt. Dat is echter niet het geval. De dader gebruikt zijn intellectueel, fysiek en emotioneel overwicht om het kind te overhalen tot de seksuele handelingen. Bijgevolg zijn die niet het effect van een vrije keuze, waarvoor het kind overigens te jong is.

Ook wat betreft het bewaren van het geheim is het kind onschuldig. De bedreigingen en de projecties van de kant van de dader zijn van die aard dat ze het kind valselijk de indruk geven dat zij de (enige) schuldige is. Uit angst en schaamte zwijgt het kind. Met betrekking tot het ontsluiten van het geheim - wat kan leiden tot het uiteenvallen van de familie- moet men zich de vraag stellen of de ontwrichting van het gezin daadwerkelijk als een kwaad moet beschouwd worden. Immers, het is deze disfunctionele familie die aan de basis ligt van het misbruik. De crisis die de onthulling van het misbruik met zich meebrengt, kan de grondslag vormen van een gezondere familiestructuur. Als het kind zich schuldig voelt, dan is dat het gevolg van het onterechte verwijt dat de onthulling van het misbruik er de oorzaak van is dat de familie in woelig vaarwater terecht komt, terwijl dat in feite het gevolg is van het misbruik zelf en niet van de onthulling ervan.

Er is echter nog een laatste vorm van schuld die ik zou willen bespreken, en alhoewel die complex is verdient die onze volle aandacht.

De passieve schuld

Reële schuld heeft altijd te maken met een kwaad dat zich in de werkelijkheid gerealiseerd heeft. Het seksuele misbruik is een kwaad waarvoor de dader verantwoordelijk is. Het geheim is in de situatie van misbruik eveneens kwaad, omdat het toelaat dat het misbruik doorgaat. Opnieuw is de dader hier verantwoordelijk voor. De onthulling van het misbruik daarentegen is geen kwaad, maar een goed omdat het een einde maakt aan het misbruik, zelfs al brengt het problemen met zich mee. Er is tenslotte nog een laatste vorm van kwaad die zich kan voordoen, een reëel kwaad, bedreven door het

voormalige slachtoffer. Dat kwaad is een gevolg van de traumatische ervaring die de volwassene als kind heeft beleefd, maar het zijn haar naasten die er het slachtoffer van zijn.

Dit kwaad betreft de onmacht om tegemoet te komen aan de affectieve noden van wie de overlevende nabij is. De schuld waarvan hier sprake is, heet “passieve” schuld, omdat het kwaad zich ongewild realiseert, vanuit de onmacht van de persoon. Zo kan het slachtoffer ernstig tekortschieten in de opvoeding van haar kinderen of in de echtelijke relatie, waarin geen sprake kan zijn van een “normale” seksualiteitsbeleving.

Een voormalig slachtoffer vertelde me dat ze nooit in staat geweest was haar kinderen aan te raken, tenzij in situaties waarin ze niet anders kon, als ze de luiers moest verversen bijvoorbeeld. Deze aanrakingen waren dan ook louter functioneel. Knuffelen of zoenen waren echter uitgesloten, waardoor het haar kinderen ontbrak aan cruciale elementen in hun opvoeding. We kunnen dus spreken van kwaad dat hen is aangedaan door de overlevende. Maar alhoewel dit kwaad door haar gedrag plaats vindt, is zij echter toch niet moreel schuldig omdat dit tekort zich buiten haar wil voordoet.

Een andere overlevende vertelde me dat zij tijdens het misbruik orgasmes gehad had, terwijl daar later tijdens haar huwelijk nooit meer sprake van geweest is. Haar echtgenoot was daarover zeer ontgoocheld. Maar voor haar was het orgasme zodanig aan het misbruik gekoppeld dat ze onmogelijk werden in een liefdesrelatie. Zij was niet de enige vrouw die me vertelde dat de seksuele relatie met hun haar man op een laag pitje stond of dat seksuele betrekkingen hun altijd tegen stonden. Bij velen heeft dit op hun huwelijk gewogen. De vrouwen zijn in zekere zin verantwoordelijk voor het ongenoegen en de ontgoocheling van hun man omdat deze terecht gehoopt heeft op een seksuele relatie die voldoening schenkt. Toch zijn de vrouwen niet moreel schuldig; ze willen dit eigenlijk niet, maar kunnen niet anders. Omdat ze de oorzaak zijn van een tekort, een reëel kwaad dat zich voordoet spreken we van schuld, omdat ze echter moreel niet verantwoordelijk zijn, spreken we van passieve schuld.

De schaamte

Het is niet makkelijk om te omschrijven wat schaamte is. A. Blum heeft een kritisch overzicht gegeven van de studies die schuld en schaamte van elkaar onderscheiden, met het doel tot een duidelijker definitie van schaamte te komen⁴. Schaamte kan niet gedefinieerd worden in een enkel woord. Het gaat om een meta-gevoel⁵, omdat schaamte te maken heeft met een veelheid van gevoelens, fantasmen, reacties en ervaringen die onderling met elkaar verbonden zijn en door elkaar lopen. De gevoelens zijn in zekere zin aan elkaar verwant en daarom spreekt S. Pattison van een “familiale gelijkenis”⁶. Schaamte heeft te maken met gevoelens van vernedering en onmacht. De persoon zou zich wel willen verstoppen, omdat hij of zij zich bloot gesteld voelt aan de kritische blikken van de ander. Omdat dit gevoel door de buitenwereld veroorzaakt wordt, spreken we van externe schaamte. Interne schaamte daarentegen verwijst naar de ontwaarding van de persoon in zijn of haar eigen ogen⁷. Terwijl schuld verwijst naar een enkele actie (bijvoorbeeld het misbruik), raakt de schaamte de gehele persoon (ik ben het niet waard dat...ik voel me bezedeld, vuil...)

We willen dieper ingaan op twee facetten die ons beter zullen doen begrijpen waarover in de schaamte gaat : de blik van de ander en het gevoel zich bezedeld te voelen.

Het taboe en de smet

Als we de schaamte willen begrijpen dan moeten we beroep doen op de notie van taboe. We zijn geneigd te denken dat er in onze cultuur geen taboes meer bestaan of dat ze in elk geval geen rol meer spelen. Niets is echter minder waar. Volgens Paul Ricœur, een Franse filosoof, blijft de ervaring

---

4 A. Blum, *Shame and Guilt, Misconceptions and Controversies : A Critical Review of the Literature*, in *Traumatology*, 14/3, 2008, p. 91-102.

5 V. De Gaulejac, *Les sources de la honte*, Paris, 1996.

6 S. Pattison, *Shame, Therapy, Theology*, Cambridge, 2000, p. 39 en 61-64.

7 A. Blum, *Shame and Guilt*, p. 91-102, p. 94.

van het taboe - dat moet gesitueerd worden in een archaische laag van de ervaring van de mens - nog steeds actueel. Ricoeur heeft een diepgaande studie gemaakt over het kwaad en de schuld.

Hij onderscheidt drie verschillende vormen :

- het taboe
- de zonde
- het persoonlijke en verinnerlijkte schuldbesef

Ricoeur noteert dat er in de geschiedenis van het besef van het kwaad een evolutie kan waargenomen worden, die gaat van de ervaring van een fout die gemaakt wordt omdat men een taboe overschreden heeft tot het schuldgevoel dat een beroep doet het persoonlijke geweten.

Vandaag oordelen we dat we alleen van schuld kunnen spreken als iemand gekozen heeft om willens en wetens, in alle vrijheid kwaad te doen. Maar Ricoeur stelt dat de vorige vormen van bewustzijn van kwaad en schuld op een diep niveau in de mens aanwezig blijven⁸. In de hedendaagse ervaring van de fout die iemand begaat speelt het taboe nog steeds een rol, ondanks onze overtuiging en analyses van een schuld die gebaseerd is de individuele verantwoordelijkheid. Als het taboe inderdaad nog steeds een rol speelt, is het belangrijk dat we er dieper op ingaan.

Antropologische studies hebben aangetoond dat een taboe bestaat uit een verbod iets aan te raken of een wet te overtreden die te maken heeft met wat al dan niet mag aangeraakt worden⁹. Een taboe rust op een bepaald voorwerp of een bepaalde plaats. Dat betekent dat men die niet mag betreden of aanraken omdat die beschouwd worden als heilig. Dat is meteen ook de reden waarom het taboe tot het domein van de spiritualiteit en niet tot dat van de psychologie behoort. Men mag dat bepaalde voorwerp niet aanraken of die plaats niet betreden omdat dan het goddelijke (het heilige) en het menselijke op een niet aanvaardbare manier vermengd worden. Wie

---

8 P. Ricoeur, *The Symbolism of Evil*, Translated from the French by Emerson Buchanan, Boston, Beacon Press, 1967, pp. 29 en 33

9 J. Cazeneuve, *Sociologie du rite. Tabou, magie, sacré*, Paris, Presses universitaires de France, 1971, p. 46.

het voorwerp toch aanraakt of de plaats toch betreedt, raakt op een bepaalde wijze besmet en is dus onrein. Bloed, geboorte, dood en seksualiteit zijn allen verbonden met taboes en kunnen iemand onrein maken¹⁰. Het is deze notie van smet, van onreinheid, van bezoedeling die de grond vormt van het schuldgevoel. Dit inzicht is niet uit de lucht gegrepen; dat merken we bijvoorbeeld aan het feit dat slachtoffers zich “vuil” voelen en zich veelvuldig en overdadig gaan wassen in de hoop zich zodoende te zuiveren.

Op incest rust in alle culturen een taboe¹¹. Seksualiteit en het lichaam van een kind zijn heilig - ze vallen onder het taboe - en de wetten die dat taboe ondersteunen en omgeven mogen niet overtreden worden. De schending van een taboe kan leiden tot een soort straf die zich quasi-automatisch voltrekt¹². We zien ook in de hedendaagse praktijk dat lijden dat een gevolg is van de traumatische ervaring vaak in deze zin geïnterpreteerd wordt : het is een straf omdat men het taboe overtreden heeft.

Onder het regime van het taboe heeft schuld niets van doen met persoonlijke et ethische verantwoordelijkheid. Als er bijvoorbeeld een verbod rust op het betreden van een (heilige) plaats en iemand betreedt die toch omdat een ander hem een duw gaf, dan nog is de persoon die wet overtrad “schuldig” ondanks het feit dat hij er niets kon aan doen. Hij zal dus automatisch gestraft worden voor deze overtreding. Een ander voorbeeld : als men ongeweten voedsel eet dat verboden is omdat er een taboe op rust, of men raakt per ongeluk een verboden voorwerp aan, dan volgt de straf automatisch¹³. Onder het regime van het taboe wordt men “schuldig” bevonden aan een overtreding, zelfs als men er niet verantwoordelijk voor is. Deze vorm van schuld heeft niets te maken met wat we in de vorige paragraaf besproken hebben. Dit is de schuld die de basis vormt van de schaamte.

---

10 M. Douglas, *Purity and Danger. An Analysis of concept of pollution and taboo*, London-New York, (first edition 1966), Routledge Classics Edition, 2002, p. 26.

11 L. Lévy-Bruhl, *Le surnaturel*, p. 276. “L’inceste, comme on sait, (...), équivaut à la plus grande souillure imaginable »

12 J. Cazeneuve, *Sociologie du rite. Tabou, magie, sacré*, Paris, Presses universitaires de France, 1971, p. 49.

13 P. Ricoeur, *The Symbolism of Evil*, p. 27.

Smet is dus een notie die tot het domein van de schaamte behoort. De onreinheid manifesteert zich tezelfdertijd in het fysieke domein, maar ook in het spirituele. Niet alleen is hij of zij onrein maar door de onreinheid heeft de persoon ook zijn waardigheid verloren.

Dus als een slachtoffer van seksueel misbruik zich wast, dan wordt natuurlijk het lichaam gewassen, maar tezelfdertijd gebeurt er ook iets op symbolische vlak. In primitieve culturen wordt een persoon die onrein is geïsoleerd totdat de reinigingsriten plaats gevonden hebben.

De blik van de ander en het gevoel van eigenwaarde

Schaamte ontnemt de persoon in kwestie zijn gevoel van eigenwaarde. Ook de groep waartoe hij of zij behoort wordt in zijn eer geraakt. In tegenstelling tot schuld heeft schaamte niet noodzakelijk te maken met een welbepaalde handeling die men gesteld heeft en die verwerpelijk is en die men zelf gesteld heeft. Schaamte treft ook de mensen die in relatie staan met diegene die de overtreding begaan heeft: bijvoorbeeld is de familie van een dader beschaamd; als het om een priester gaat, schaamt de kerk zich en als het om een leraar gaat, zijn de collega's en de directie beschaamd.

Terwijl bij schuld een bepaalde handeling geïndiceerd wordt, wordt bij schaamte de hele persoon geraakt. De persoon is 'besmet' en is ervan overtuigd dat dit ook aan haar te zien is. Het is de blik van de ander die beschaamt. Van daaruit wordt dikwijls gezwegen. Hoe minder mensen weten, hoe minder hun blik schaamte kan oproepen. Van daar dat ook de familie vaak aandringt op het zwijgen. Ze willen niet met de vinger gewezen worden. De schaamte is minder groot als men niet de blik van de ander op zich gericht voelt. Toch speelt niet alleen de blik van de ander een rol. In eigen ogen, voelt het slachtoffer zichzelf ook waardeloos ; zij heeft haar vrijheid verloren, haar zuiverheid en de macht over het eigen lichaam.

Het verschil tussen straf en lijden

Veel slachtoffers van seksueel misbruik zien hun lijden als een soort straf. Het begint met het misbruik zelf. Het kind beschouwt dat als een straf omdat het stout geweest is, een slecht kind is. Het is een menselijk straf die hen door de dader wordt toegediend. Wij weten beter: niets ter wereld kan een dergelijk straf goed praten, wat het kind ook gedaan kan hebben! Vaak heeft het kind ook helemaal niets fout gedaan, maar gelooft het wat de dader haar influistert. Hij laat het kind geloven dat het misbruik het gevolg is van iets dat het kind gedaan heeft. Het handelt hier om een cognitieve distorsie, een poging tot zelf rechtvaardiging van de dader. Behalve de dader (en het kind dat hem gelooft) zal echter niemand overtuigd worden door de excuses die hij aanbrengt.

Verder is het mogelijk dat het slachtoffer van overtuigd raakt dat God wraak neemt en haar straft omdat ze het taboe op incest geschonden heeft of een seksuele relatie met een volwassene heeft aangegaan. Zoals we gezien hebben is dat een overtuiging die verbonden is met het taboe dat bij elke mens op een diep niveau nog altijd speelt. De persoon is ervan overtuigd dat de overtreding automatisch tot een straf leidt. God straft snel en automatisch. Binnen deze opvatting is God een wraakzuchtige God die het lijden stuurt als een straf, zelfs als men moreel niet verantwoordelijk is voor de overtreding. Deze wraakzuchtige God die vooral angst oproept bij de mens, behoort tot de wereld van het taboe.

De Bijbel leert ons dat de ervaring van de fout niet beperkt blijft tot de ervaring van het taboe. Onder het regime van de zonde, realiseert de mens zich dat God geen wraakzuchtige God is, en dat, als er al sprake is van straf, die toekomt aan de persoon die zelf de overtreding begaan heeft en daar dus ook verantwoordelijk voor is. Deze vorm van straf noemen we de penitentie. Die is dus niet als vanzelf het gevolg van een of andere overtreding waar men niet verantwoordelijk voor is, maar ze is erop gericht de persoon te steunen zodat die niet opnieuw in dezelfde fout vervalt. Bovendien is de straf die opgelegd wordt niet blind, maar in verhouding tot het begane

kwaad. Zoals we gezien hebben, is het slachtoffer in geen enkel geval verantwoordelijk voor het misbruik. Het lijden is een gevolg van het trauma dat zijn oorzaak vindt in het misbruik. Lijden is het gevolg van een keuze voor het kwaad door de dader.

Schuld en schaamte kunnen samen gaan. Een slachtoffer kan zich (onterecht) schuldig voelen voor het misbruik en zich daarvoor schamen. Als we ons schamen, kunnen we wel door de grond zakken. We willen ons verbergen en niet alleen voor de ander, soms ook voor God. We kunnen de blik van de Ander, van God, niet verdragen. Daarom beslissen sommige overlevenden van misbruik om God uit hun leven te bannen. We kunnen hieruit afleiden dat de begeleiding van slachtoffers van seksueel misbruik met betrekking tot hun gevoelens van schuld en schaamte van groot belang is voor hun spiritualiteit.

De blik van God

Net zoals de blik van anderen bedreigend kan zijn, zo ook kan men bang en beschaamd zijn voor Gods blik. Terwijl psalm 139 voor sommige mensen troostend is, dient hij zich voor anderen aan als angstwekkend.

Psalm 139¹⁴

HEER, u kent mij, u doorgrondt mij,
u weet het als ik zit of sta,
u doorziet van verre mijn gedachten
ga ik op weg of rust ik uit, u merkt het op,
met al mijn wegen bent u vertrouwd.

Geen woord ligt op mijn tong,
of u, HEER, kent het ten volle.

---

14 Nieuwe bijbelvertaling <http://www.bijbel.net/wb/?Ps%20139,13-15>, toegang 28 november 2014.

U omsluit mij, van achter en van voren,
u legt uw hand op mij.
Wonderlijk zoals u mij kent,
het gaat mijn begrip te boven.

Hoe zou ik aan uw aandacht ontsnappen,
hoe aan uw blikken ontkomen?
Klom ik op naar de hemel – u tref ik daar aan,
lag ik neer in het dodenrijk – u bent daar.

Al verhief ik mij op de vleugels van de dageraad,
al ging ik wonen voorbij de verste zee,
ook daar zou uw hand mij leiden,
zou uw rechterhand mij vasthouden.
(...)

Is een God die alles ziet, noodzakelijk ook een God die schaamte en angst voor straf oproept¹⁵? Voor sommige slachtoffers is de God die alles ziet, tezelfdertijd ook de straffende God. Ze zijn bang en daarom willen ze zich verbergen. Of ze schrappen God uit hun leven.

Maar God is rechtvaardig. Dat houdt in dat Hij zal oordelen over diegenen die een goed leven geleid hebben en diegenen die gekozen hebben voor het kwade. Als we beweren dat God alles ziet, dan zeggen we dat God niet zal oordelen op basis van uiterlijkheden en bijgevolg zal Zijn oordeel ten goede komen van de slachtoffers, de overlevenden. Als God alles ziet, als Zijn blik op ons rust, dan kent Hij ook het verhaal van elk slachtoffer. Hij weet hoe zij meegesleurd werd in dat misbruik, hoeveel ze daaronder geleden heeft. Zijn blik zal een blik vol liefde zijn, van mededogen en welwillendheid. Zijn blik zal niet streng zijn en niet de strafmaat bepalen. God straft geen slachtoffers, maar neemt hen bij de hand en leidt hen.

---

15 K. Demasure, Troost het kind in mij, Averbode, 2007, p. 85-86.

God als aanwezig en afwezig

De blik van God die door sommigen als beangstigend, door anderen dan weer als vertroostend ervaren wordt, veronderstelt dat God als aanwezig ervaren wordt. Maar is dat zo in het geval van seksueel misbruik? Hebben we niet van slachtoffers gehoord dat ze zich afvroegen waar God dan wel was ten tijde van het misbruik? S. Shooter¹⁶, een Britse theologe, heeft in haar onderzoek ervaren dat de meeste slachtoffers van misbruik toch altijd wisten dat God aanwezig was. Het is wel zo dat de meesten reeds een lange spirituele weg hadden afgelegd als ze daarvan getuigden. Hun vraag bleef echter toch: hoe kon Hij dat dan laten gebeuren? Hoe valt dit te rijmen met een God die ze in de catechese leerden kennen als liefdevol¹⁷?

De vraag was dus niet zozeer waar God was, maar wel waarom Hij “het liet gebeuren”? De mensen die Shooter interviewde hebben erg lang met deze vraag geworsteld. Uiteindelijk lag het antwoord voor hen in het tot stand brengen van een persoonlijke relatie met God. Deze begint met het delen van de pijn met God. Zo wordt stilaan een relatie opgebouwd en spreekt men niet meer *over* God, maar *met* God. Daarna is het niet meer zo dat God aan de ene kant staat en dingen toelaat, terwijl het slachtoffer hulpeloos aan de overkant lijdt onder het misbruik. Integendeel God staat samen met het slachtoffer in de wereld. Hij reikt de hand aan het slachtoffer en samen verwerken ze de dingen uit het verleden, in het heden en in de toekomst. Dat betekent niet dat de pijn (helemaal) weg is, maar nu staat de overlevende niet meer alleen. God die oorspronkelijk gezien werd als een afstandelijke en straffende God, is nu een medestander geworden. God “laat nog altijd het kwade toe” maar de overlevende ziet in dat wat gebeurd is, niet Gods keuze is, maar de keuze van de dader. En de vrijheid die de dader heeft, is ook in het bereik van de overlevende die ervoor kan kiezen om medewerker van God te worden. Zo komt transformatie tot stand en kunnen slechte dingen

---

16 S. Shooter, *How Survivors of Abuse relate to God. The authentic Spirituality of the Annihilated Soul in Explorations in Practical, Pastoral and Empirical Theology*, Ashgate, Great Britain, 2012.

17 S. Shooter, *How Survivors of Abuse relate to God*, p. 55.

toch nog iets goeds opleveren¹⁸.

Jean-Guy Nadeau, een Canadese theoloog, beschrijft in zijn boek “Autrement que victimes”¹⁹ dat eveneens gebaseerd is op kwalitatief onderzoek, dat velen zich verlaten voelden ten tijde van het misbruik maar dat ze zich na een spirituele groei en therapie bewust geworden zijn van de stille aanwezigheid van God²⁰.

Het verhaal van Lucie dat hij in zijn boek opneemt, vertoont gelijkenissen met het onderzoek dat Shooter voerde. Ook Lucie ervaart de tegenwoordigheid van God tijdens het misbruik, al beseft ze dat pas later, net zoals de overlevenden in het Britse onderzoek. Als kind is er het gevoel van verlatenheid maar als volwassenen ontdekt de overlevende dat God aanwezig is en ook was er om hen te ondersteunen. Overlevenden spreken van de zwijgende aanwezigheid van God. Maar als men Hem roept komt Hij, in een zachte bries²¹. In tegenstelling tot het vorige onderzoek verwacht Lucie niet dat God zal tussenkomen²² en stelt ze zich geen vragen over de reden of het motief van het misbruik. Lucie zegt dat vandaag God zodanig aanwezig is in haar leven dat ze niet meer weet waar Hij begint en eindigt. Nadeau definieert dat als een mystiek taalgebruik. Voor Lucie laat God haar niet alleen toe te overleven, maar te bestaan. Het is wellicht geen toeval dat ook S. Shooter in het zesde hoofdstuk van haar boek een mystica bespreekt, namelijk Marguerite Porete.

Bij andere overlevenden ontdekken we de tweespalt tussen enerzijds de God die straft en de angst voor die God enerzijds en anderzijds de God die steunend aanwezig is en die goed is²³. Nadeau beschrijft hoe Béatrice denkt

---

18 S. Shooter, *How Survivors of Abuse relate to God. The authentic Spirituality of the Annihilated Soul in Explorations in Practical, Pastoral and Empirical Theology*, Ashgate, Great Britain, 2012, p. 57.

19 J.-G. Nadeau, C. Golding, C. Rochon, *Autrement que victimes. Dieu Enfer et résistance chez les victimes d'abus sexuels*, Novalis, 2012, p. 193-199.

20 J.-G. Nadeau et coll., *Autrement que victimes*, p. 143.

21 J.-G. Nadeau et coll., *Autrement que victimes* p. 193-199, p. 196.

22 J.-G. Nadeau et coll., *Autrement que victimes* p. 141. Andere slachtoffers zoals Béatrice denken dat God misschien wel alles ziet, maar dat hij niets kan doen.

23 K. Demasure, *Troost het kind in mij*, p. 83. J.-G. Nadeau et coll., *Autrement que victimes*, p. 143

dat God geen tijd heeft om zich met ieder bezig te houden en het is volgens haar ook niet waar dat Hij alles ziet. Wat Nadeau vooral wil onderstrepen is dat er zich inderdaad een verandering in het geloof voordoet en dat die transformatie tot doel heeft het geloof in God te bewaren. Hij spreekt van theologische creativiteit die het gevolg is van de adem van de Geest²⁴.

Niet bij iedereen leidt een therapie na het misbruik tot een rijper geloof in God. Sommigen verliezen het kinderlijke geloof dat ze in God hadden zonder dat ze tot een ander Godsbeeld komen. Samen met het kinderlijke geloof verliezen ze God *tout court*. God heeft hen in dit geval helemaal verlaten, zo menen ze, of zichzelf hebben Hem onderweg verloren.

Besluit

In deze bijdrage hebben we vastgesteld dat de archaische ervaring van het taboe nog steeds een rol speelt in het schaamtegevoel en in de schuldbeleving van het slachtoffer. Als het verbod tot aanraken overschreden wordt, voelt men zich schuldig zonder evenwel moreel verantwoordelijk te zijn. Als men tegen het verbod in aanraakt wat als heilig beschouwd wordt, voelt men zich bezoedeld. Zoals taboe, schuld en schaamte verbonden zijn, zo ook zijn straf en lijden gekoppeld. Een slachtoffer van seksueel misbruik zal elke vorm van lijden als straf interpreteren.

Verder hebben we een onderscheid gemaakt tussen schuld en schaamte. Deze laatste is niet noodzakelijk verbonden aan een overtreding die men zelf begaan heeft. Men kan zich beschaamd voelen als iemand uit de naaste omgeving gehandeld heeft tegen de sociale en de ethische normen van de groep in. Schaamte raakt de gehele persoon en men voelt zich vernederd, onwaardig en besmet. Deze bezoedeling manifesteert zich gelijktijdig op spiritueel en fysiek vlak. Praten over wat aan de basis van de schaamte ligt, is meestal geen oplossing omdat het de schaamte opnieuw installeert. Schaamte wil immers verbergen wat gebeurd is om de vernedering niet

---

24 J.-G. Nadeau et coll., *Autrement que victimes*, p. 144 en 215-216.

zichtbaar te maken. Woorden maken het in dat geval soms alleen maar erger. Dat is dan ook de reden waarom men in de begeleiding moet nadenken over het integreren van zuiveringsriten, die zowel op het fysieke en het spirituele niveau werkzaam zijn. Deze rituelen zouden mensen kunnen zuiveren van dat wat onuitgesproken wil blijven.

De schuld die verbonden is aan de ervaring van de overtreding van een taboe is geëvolueerd naar een zondebesef. De grootste verandering bestaat erin dat men enkel schuldig is - tegenover God - als men *zelf* een fout begaan heeft door Gods wet, die heel wat breder is dan de wet van het taboe, te overtreden. Uiteindelijk werd de schuldervaring nog meer geïndividualiseerd en geïnterioriseerd, met het risico dat God soms vergeten wordt. Schuldig is men nu als men in vrijheid, willens en wetens, een fout begaat, zoals we in het begin genoteerd hebben.

De begeleider kan de overlevende bijstaan in de herinterpretatie van het Godsbeeld. God is niet de straffende en ook niet de God die tussenkomt om het kwaad te verhinderen. Geankerd in de eigen levenservaring komen heel wat overlevenden ertoe God als aanwezig te beschouwen ten tijde van het misbruik. Door de spirituele en theologische arbeid die zij verrichten zien ze God als Iemand die samen met hen aan dezelfde kant staat en die hen met een blik van Liefde bekijkt. Het gaat om een God die het levensverhaal van elk van hen kent en die niet oordeelt op basis van uiterlijkheden. Het is een God die elke overlevende wil steunen. Als we God zoeken, zullen we zien dat Hij ons al opwacht en naar ons toekomt. Maar God heeft geen haast. Hij heeft alle tijd om te wachten tot we klaar zijn om Hem te ontmoeten.

